

פקודה הנוגדת את ההלכה / אסוף ביגל

ראשית, לפני שניגשים לברר האם מותר וצריך להפר פקודה במקרה שהיא נוגדת את ההלכה, צריך לברר מהיסוד מה משמעותה של פקודה. בכדי לברר את משמעותה של פקודה צריכים לברר את משמעותו של צה"ל ושל המדינה שבשליחותה פועל צה"ל.

פסק הרמב"ם¹:

"אין מעמידין מלך בתחילה אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא, כיהושע שמינהו משה רבינו ובית דינו, וכשאלו ודוד שמינם שמואל הרמתי ובית דינו".

מכאן נראה לכאורה, שכיוון שהמדינה כיום לא נקבעה ע"י בי"ד ונביא אין לה סמכויות של מלך. אך המאירי כתב²:

"ואף בכל דור ודור יש רשות למנהיגי הדור גדולי הארצות לענוש ולהרג דרך הוראת שעה על הדרכים שבארנו. וזהו שנרמז בתורה אח"כ "ואל השופט אשר יהיה בימים ההם".

והעיר ה'ציץ אליעזר' על דברי הרמב"ם³:

"שזה שצריכים גם נביא הוא רק דין של לכתחילה... ויתיישב ממילא על הא שברמב"ם הלכות סנהדרין לא כתוב לשון זה של מתחילה, מפני ששם הרי לא מזכיר מנביא ורק מע"א, וע"א מעכב אפילו בדיעבד...".

ואילו הרב קוק זצ"ל כתב⁴:

"נראין הדברים, שבזמן שאין מלך, כיוון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה. וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו, לעניין כמה משפטי מלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל, ואפילו בעניינים פרטיים... אומנם עכ"פ הננו רואים שהרמב"ם לא ס"ל הכי (שיש לו דין מלך גם בעניינים פרטיים). אבל למה שנוגע להנהגת הכלל, כל שמנהיג את האומה דן הוא במשפטי המלוכה, שהם כלל צרכי האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם".

מכיוון שדין המלוכה חוזר לעם, העם בחר את נציגיו, ובידיהם הסמכות שנתן להם (לצאת למלחמה וכד'). כדבריו כתב הרב ישראל⁵:

"שכל דינו של הרמב"ם לענין מלך לא נאמר אלא כשמתמנה שלא מדעת העם ושלא ע"י בחירה מיידם וזה הוא שצריך נביא וסנהדרין של ע"א ובלא זה לא חל המינוי".

עוד כתב הרב ישראלי בסוף סימן זה (הדן ב"סמכות הנשיא ומוסדות ממשל נבחרים בישראל"):

"סוף דבר אין בכל האמור בכדי לדחות מה שהעלינו שבכח העם לחבור את המלך ולתת לו את הסמכויות גם לענייני דיני נפשות, וכפי שנראה מדברי הרדב"ז הנ"ל". עמדה זו התקבלה בנוגע למדינת ישראל על ידי הגר"ש גורן⁶, הגריא"ה הרצוג⁷, הגר"א וולדנברג⁸, הגר"ע יוסף⁹, ועוד.

עדיין אפשר היה לטעון, שמלכות שאינה מתנהלת ע"פ דין תורה אינה מלכות.

¹ הלכות מלכים ומלחמות א, א.

² סנהדרין נב, ע"ב.

³ חלק ב סימן כח.

⁴ משפט כהן עמ' שלו.

⁵ עמוד הימיני סימן ז סעיף ז.

⁶ תורת המדינה, עמ' 26.

⁷ תחוקה לישראל על פי התורה, ירושלים תשמ"ט, א, עמ' 129.

⁸ שו"ת ציץ אליעזר חלק י, סימן א, וז"ל: "וא"כ גם בימינו הנשיא והממשלה והכנסת וכו' (על כל מגרעותיהם בשטח הדת, ואשר ברור שבנוגע לדת אין להחלטותיהם נגדו כל תוקף שהוא) שנבחרו מדעת רוב ישראל היושבים על אדמתם, ואשר המה גם יותר מס' ריבוא, במקום מלך הם עומדים בכל הנוגע למצב הכללי של האומה הדרושים לשעתם ולמעמד העולם, כדברי המשפט כהן שם, ובפרט בנוגע לצבא הכיבוש ומפקדיהם שפועלים על דעת כל יושבי הארץ ועל צבאותיהם נמנים עשרות אלפי אנשי צבא יראים ושלימים וכבשו את השטחים יד ביד עם כל אנשי הצבא על כל סוגיהם וראשיהם".

⁹ שו"ת יחיה דעת חלק ה, סימן סד.

אומנם, כשנתבונן בהיסטוריה, נראה שהיו הרבה מלכים שלא הלכו בדרך התורה ואעפ"כ היו מלכים כדוגמת רבים ממלכי ישראל בתקופת המלכים וחלק ניכר ממלכות חשמונאי וגם על שנות מלכותם אנו אומרים הלל בתנוכה, כדברי הרמב"ם¹⁰: "וחרזה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה עד החרבן השני". הראיה שגם למלכים הללו היה דין מלך היא מהתוס'¹¹ השואל למה אחאב נענש על כרם נבות, והרי כל האמור בפרשת מלך - מלך מותר בו! ומתרץ חמישה תירוצים. ע"פ ארבעת התירוצים הראשונים, אחאב באמת היה מלך והיו לו גדרי מלוכה, אומנם לפי התירוץ החמישי פרשת המלך¹² נאמרה רק על מלך שמלך על כל ישראל ויהודה והומלך ע"י הקב"ה (מה שלא היה אצל אחאב). אך אפשר בפשטות לומר שגם תירוץ זה מדבר רק בדיני פרשת המלך (התוס' אומר בפירושו: "דפרשת המלך לא נאמרה"). יותר מזה, יתכן שתירוץ זה כלל לא רלוונטי היום מכיוון שהתוס' דיבר על מקרה בו יש עוד מלכות ישראלית, אך במדינת ישראל אין עוד מלכות ישראלית ולכן תירוץ זה לא אומר שלמדינת ישראל אין דין של מלוכה (אא"כ נאמר שמלכות שאינה מולכת על כל ישראל היא גם מלכות ישראלית יחידית שאינה מולכת על כל עמי"א או על כל א"י. עכ"פ כבר כתבנו שמסתבר שמדובר רק על משפט המלך ולא על דיני הוצאה למלחמה וכו').

אשר על כן, נראה שלחוקי המדינה יש דין של "גזירת מלכות" ולכן חייבים לשמוע לקולם, כפי שפסק הרמב"ם¹³: "אפילו גזר על אחד משאר העם שילך למקום פלוני ולא הלך או שלא יצא מביתו ויצא חייב מיתה. ואם רצה להורגו יהרג".

(אומנם יתכן שדין "מורד במלכות" לא קיים כאן, מפני שלמדינה אין את כל דיני המלכות אלא רק את מה שנוגע להנהגת הכלל, ויתכן שדין מורד במלכות הוא לא חלק מדיני הנהגת הכלל אלא רק מדיני כבוד המלך. בכל מקרה, גם אם יש דין "מורד במלכות" במדינה, המדינה לא חייבת להרוג את המורד כמו שאומר הרמב"ם "ואם רצה להורגו יהרג").

וכן בידי המדינה הרשות להאציל מסמכותה לנציגיה.

נמצא, שגם לפקודה של מפקד זוטר בצבא יש גדר של "גזירת המלכות", מכיוון שבסופו של דבר ההוראה של המדינה היא להקשיב לאותו מפקד.

אומנם, שמעתי מהרב יונתן מאל, שלפעמים כשהמדינה מחוקקת חוק, היא לא לגמרי מתכוונת שאנשים יקפידו עליו בצורה מלאה, ולכן, לא כל חוק צריכים לקיימו כדין גזירת מלכות, אלא צריכים ללכת ב"שכל ישר" ולחשוב איזה חוקים המדינה לא באמת מתכוונת שנעשה אותם "ראש בקיר".

כמו כן, אפשר לומר, שכיוון שכל הגדרתה של המדינה כמלכות היא רק מכח העם, רק לחוקים שהעם רוצה בהם יש תוקף, אך לחוקים שהעם לא חפץ בהם, אין תוקף של "גזירות המלכות" בפרט חוקים שרוב העם לא מקפיד עליהם (כגון שלא לחצות במעבר חציה כשיש אור אדום (והכביש פנוי כמובן) - שמעתי מהרב יעקב שפירא והרב יהושע מגנס).

לדוגמה, בצה"ל קורה לעיתים שחייל נהרג עקב הפרת פקודות בסיסיות בנשק ("משחק בנשק"), וכיוון שהחייל ומפקדיו לא יודו שאותו חייל הפר פקודות (עקב העמדה לדין או הדחה מהתפקיד), מחליטה הוועדה שחוקרת את האירוע להוסיף נהלים למרות שלמעשה אין בהם כל צורך. גם לפקודות אלו אין גדר של "גזירת המלכות" כיוון שהעם לא שלח את המדינה כדי לחוקק חוקים שאין בהם צורך. כמו כן, יתכן שאף הוועדה החוקרת את האירוע לא לגמרי מתכוונת שהחיילים יקיימו אותה, אלא שאינה יכולה שלא לשנות נהלים לאחר שחייל נהרג.

¹⁰ הלכות מגילה וחנוכה ג, א.

¹¹ סנהדרין דף כ ע"ב.

¹² רש"י מסביר שפרשת מלך היא מה שכתוב בספר שמואל: "בניכם ובנותיכם ייקח וכיוצא בהם" ולא דיני הוצאה למלחמה וכו'.

¹³ הלכות מלכים ומלחמות ג, ח.

אין ספק שפקודות בעת מלחמה הינן בגדר "גזירת המלכות" (מלבד היותן פיקוח נפש) ולכן חובה לקיימן, כמו שכתב הרמב"ם¹⁴:

"מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת, אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד".

הנצי"ב מרחיב ואומר שהוראות המצביא הינן בגדר של פיקוח נפש ויש למפר אותן דין רודף¹⁵:

"וכל הנוגע לסדרי מלחמה בכלל פיקוח נפש הוא דמי יודע מה יולד יום... וזה העניין מה שאמרו בני ראובן ובני גד ליהושע "כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצוונו יומת רק חזק ואמץ", ולכאורה אמאי הוא חייב מיתה הא לא היה יהושע מלך אלא שופט?!... אלא כל זה היה שייך לדבר המלחמה באשר הוא היה המצביא את הכל למלחמה, ומנהיג המלחמה בשעתו דומה למלך תמיד, והיינו דאמרינן בסנהדרין... דמכאן נ"ל דמורד במלך חייב מיתה. ואלו היה מי ממרה פיו באשר ישלחנו ירף לבב יהושע ואין לך כושל לכלל ישראל במלחמתם עם הכנענים ונמצא הוא רודף וחייב מיתה".

אומנם, הרב יעקב אריאל העיר¹⁶, שדברי הנצי"ב לפי האומר שיהושע היה שופט ולא מלך (וכמש"כ הנצי"ב עצמו). אך הוא מוסיף שבכל מקרה נראים דבריו מסבא.

אך נראה לי, שגם למאן דאמר שיהושע היה מלך, הרי דין הריגת מורד במלכות (שאינו נשמע להוראת המלך) לומדים מכך שבני ראובן ובני גד אמרו ליהושע: "כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצוונו יומת רק חזק ואמץ"¹⁷, ומפני מה אמרו בני ראובן ובני גד שיהרגו את המורד במלכות אם לא מהטעם שהביא הנצי"ב?

אולם יש לדון, האם מפני שמלחמה מבוססת על פקודות, ואי ציות בשעת מלחמה יכול לגרום להפסד (כפי שאמר הנצי"ב לעיל), האם נכון לומר שגם שלא בעת מלחמה חייבים לשמוע למפקד מכיוון שאם לא ישמע עכשיו, גם בעת מלחמה הוא עלול שלא להקשיב להם?

מדברי הרב יעקב אריאל נראה שהוא פוסק שצריכים לשמוע למפקד גם שלא בעת מלחמה, הוא מביא כדוגמא את פניו ימית(אמנם לעניות דעתי נראה שהנצי"ב דיבר רק על שעת מלחמה, אך אולי אכן הרב אריאל סובר שסירוב בשעת שלום יביא לסירוב בשעת מלחמה).

כעת ניגש לדון בפקודה הנוגדת את ההלכה.

הגמרא אומרת¹⁸:

"אמר ליה ... מאי טעמא קטלתיא לעמשא אמר ליה עמשא מורד במלכות הוה דכתיב {שמואל ב כ-ד} ויאמר המלך לעמשא הזעק לי את איש יהודה שלשת ימים וגו' וילך עמשא להזעיק את יהודה ויחר וגו' אמר ליה עמשא אכין ורקין דרש {רש"י: אשכחן שמצאן שהיו עסוקין במסכת ולא רצה לבטלן כדמפרש ואזיל דאינו מורד במלכות דכתיב רק חזק ואמץ רקין מיעוטין שאם בא המלך לבטל דברי תורה אין שומעין לו) אשכחינהו דפתיח להו במסכתא אמר כתיב {יהושע א-יח} כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצוונו יומת יכול אפילו לדברי תורה תלמוד לומר רק חזק ואמץ".

¹⁴ שם ה, ב-ג.

¹⁵ העמק שאלה קמב.

¹⁶ תחומין ד עמ' 176.

¹⁷ ע' סנהדרין מט ע"א.

¹⁸ שם.

הגמרא אומרת, שאם מלך אומר לעבור על דברי תורה, ואפילו רק לבטל תורה - אין שומעים לו, וכן פסק הרמב"ם¹⁹:

"המבטל גזרת המלך בשביל שנתעסק במצות, אפלו במצוה קלה הרי זה פטור. דברי הרב ודברי העבד דברי הרב קודמין. ואין צריך לומר אם גזר המלך לבטל מצווה שאין שומעין לו".
הרמב"ם בתחילת דבריו מדבר על מצווה קלה בה הוא פטור, ולאחר מכן מוסיף שאם גזר המלך לבטל מצווה - אין שומעין לו. ראיתי מי שמסביר שמצווה קלה הכוונה ללימוד תורה, שבה מי שמבטל גזירת המלך בשביל ללמוד תורה הוא פטור, אך רשאי לקיים את גזירת המלך. אך במקרה של ביטול מצווה - אסור לשמוע לדברי המלך.

לפי הרמב"ם, גם אם לחוקי המדינה ולפקודות צה"ל יש דין של "גזירת המלכות", עדיין אסור לשמוע לה אם היא נוגדת את ההלכה (כמש"כ ה'ציץ אליעזר' דלעיל).

עדיין יש לדון בפקודה הנוגדת את ההלכה בשעת מלחמה (כמש"כ לעיל, שהדבר מביא לסכנת נפשות). הרב יעקב אריאל (שם) הביין שהנצי"ב סובר שגם עבירה על ההלכה מסכנת את הציבור:
"...אלא משום שעבירה על דין מדיני התורה בשעת חרום מסכנת את כלל ישראל... ולפי זה יוצא שכשם שהפרת פקודה מסכנת את שלום הציבור כך גם פקודה הנוגדת את דין התורה מסכנת את שלום הציבור".
אך אם מדייקים בדברי הנצי"ב, לא ברור שכונתו היתה גם על מקרה של עבירה רגילה, אלא אולי דעתו היתה שרק כשעוברים על חרם דווקא הדבר גורם לחולשת הצבא:

"ומעשה דעכן הוא מחמת שהיה שעת מלחמה וכיוון שמעל בחרם גרם שישוב ה' ממחנה ישראל כי חרם במ פוק חזי מאי דסליק בעי... וכן ביהונתן... שראה שאול שהיו פלישתים מתגברים על ישראל והבין שמעלו בחרם, והנה לא עלה ע"ד שמא נעשתה עבירה אחרת אלא משום דאין גורם לסלק השכינה תומ"י כמו בחרם...".
אך גם הנצי"ב עצמו אומר בהמשך:

"והיינו טעמא דיואב דלא נזהר הרב בדבר כזה השייך למלחמת ישראל, וכל הנוגע לסדרי מלחמה בכלל פיקוח נפש הוא דמי יודע מה יולד יום משום הכי כשביקש הרב דלישבקיה בארור, כמו אם היה מכשיל את התלמיד בדבר איסור בעלמא שאינו חייב מיתה, לא ציינת ליה יואב מסיפיה דהאי קרא ארור מונע חרבו מדם, כיוון שאותו העניין הגיע לחיוב מיתה שהיה גורם מכשול לכלל ישראל".

מכאן נראה, שהנצי"ב סובר שגם דבר איסור רגיל שאינו חרם גורם מכשול לכלל ישראל (אף שלעיל משמע שרק חרם גורם לסילוק השכינה וצ"ע).

כאמור, הרב יעקב אריאל פסק שגם בדבר איסור רגיל יש משום פיקוח נפש. לכן, לא אתי פיקוח נפש דסירוב פקודה ודחי לפיקוח נפש דאיסור תורה.

אולם, הרב אריאל מסייג את הדברים מסברא, ואומר:

"אולם מסתבר שלא די בכך שמקבל הפקודה סבור לפי דעתו הסובייקטיבית שהפקודה אכן מנוגדת לדין התורה, אלא עליו לשקול את הדבר גם מבחינה אובייקטיבית עד כמה שידו מגעת... ובדבר השנוי במחלוקת, הסכנה שבהפרת הפקודה גדולה יותר מספק ביטול הדין".

וכן כתב הרב אב"י סילבצקי²⁰:

"האיסור ההלכתי לקיים פקודה הקוראת לעבור על דברי תורה כגון לחלל שבת שלא לצורך, לעבור על איסורי עריות או למסור קרקע מא"י לנוכרים לתפיסת מו"ז שליט"א (הרב אברהם שפירא זצ"ל), מובן וברור. מעבר להנחה הפשוטה הנתועה בלב כל מאמין, כי צבא שאיננו נשמע לצו ה' ועובר על חוקיו לא יצלח על אויביו וכי זוהי הפגיעה האנושה והאמתית בחוסנו של צה"ל, הרי שבמישור

¹⁹ הלכות מלכים ומלחמות א, ט.

²⁰ במכתב לרב אהרון ליכטנשטיין בנושא סירוב פקודה בעת פינוי ישובים.

ההלכתי אין ספק כי חששות וספקות ספקולטיביים המתבססים על משתנים עתידיים שאינם ברורים כל צרכם ועל הערכות שונות השנויות במחלוקת, אין בהם בכדי להתיר איסור תורה ודאי ומידי".

כמו כן, במכתבים נוספים הוא מוכיח את שיטתו מהרמב"ם הפוסק שאין לשמוע לגזירת המלך כשזו נוגדת את ההלכה, והרמב"ם לא חשש מפני פגיעה בחוסנו של המלך.

הרב אהרן ליכטנשטיין הגיב במכתבו שאין לדייק זאת, מפני שהרמב"ם לא כותב בכל מקום שמה שכתב הוא רק כשאינן חשש לפיקוח נפש, וכן גם במצווה זו: הרמב"ם כתב שאסור לשמוע למלך כשזה נוגד את ההלכה ולא הוסיף שכשיש חשש שזה יביא להחלשת המלך אזי יש לשמוע לו, שהרי זהו חשש פיקוח נפש! אולם עכ"פ הרב אב"י סילבצקי כתב במאמרו שברור לו שאין ספק שאסור לשמוע לדברי המפקד כשהוא אומר לחלל שבת שלא לצורך, ונראה מדברי הרב אהרן ליכטנשטיין שהוא מסכים בדבר (שכן הוא קובל על הרב סילבצקי שהביא דוגמא קיצונית, ומשווה דין זה (של פיניו ישובים) לחילול שבת לצורך דווקא).

וכן כתב הרב זלמן מלמד במאמר על פקודה המנוגדת לערכים:

"במדינה שדוגלת בחופש דעות, בחופש הפרט, בגישה ליברלית, לא ייתכן שיהיה חוק שכופה על האזרח לעשות דבר שמנוגד לאמונתו. ובצבא של מדינה ליברלית לא ייתכן שתניתן פקודה שמחייבת חייל או שוטר לפעול בניגוד גמור ליסודי אמונתו. הדרישה לציות לחוק ולפקודה כאשר היא פוגעת באמונתו של הפקוד היא בלתי מוסרית.

ואם תאמר מתן רשות ליחיד לסרב לפקודה שנוגדת את ערכיו מסכנת את המסגרת הצבאית, אכן יש בזה סכנה מסוימת, אך מאידך חובת הציות העיוור היא פגיעה יותר מסוכנת באושיית החברה החופשית, ועל כן הזכות לסרב גוברת על החובה לציות..."

אמנם הלכידות של הצבא חשובה מאוד, וגדול השלום, שאפילו ישראל עובדי עבודה זרה, אם שלום ביניהם נוצחים במלחמה, ואם יש פירוד ביניהם, אפילו אם הם צדיקים אינם נוצחים. אך למען השלום לא התיירו לעבוד עבודה זרה ח"ו, אלא חייבו לחיות בשלום עם בעלי דעות מקולקלות, אבל לא לעשות כמעשיהם...

כשהפקודה נוגדת לערכים יסודיים שורשיים שהם בסיס כל אמונתו והשקפתו של מקבל הפקודה, זכותו לסרב ועל הממשלה להימנע מחייבו לפעול בניגוד לאמונתו. אני מדגיש שלא כל דקות מוסריות וערכיות מצדיקה סירוב, אלא רק הפגיעה ביסודות הערכיים.

אמנם עלינו לחנך להכיר בערך הגדול של הלכידות החברתית והלכידות בצבא, אך כוחה של חברה הוא בתוכן הרוחני שהיא נושאת, וכוחו של הצבא כשהוא חדור מוטיבציה ויודע למען מה הוא נלחם, ולא במשמעת עיוורת. המסגרת החיצונית, המשמעת, יש לה חשיבות משנית.

יש טוענים שאם הימין יסרב לפנות מאחזים והשמאל יסרב לבצע פעילות צבאית מנוגדת לדעתו, אי אפשר יהיה לקיים צבא בצורה כזו. אכן, יש כאן סכנה, ולכן על הממשלה להיזהר שלא להחליט לעשות מעשים שאין בהם הסכמה מרבית, כי בזה היא עלולה לקרוע את העם. ואם היא עושה זאת, היא נושאת באחריות לכל התוצאות. אבל אין לדרוש ואין לצפות שאדם יעשה מעשים בניגוד לאמונתו."

אכן אנו רואים, שגם צה"ל עצמו מבין בערך של שמירה על המוסריות הבסיסית גם על חשבון אי ציות לפקודות, ובצה"ל יש פקודה האומרת שאם חייל מקבל פקודה בלתי חוקית בעליל - אסור לו לקיימה!

לכן נראה, ע"פ כל מה שאמרנו, שאין לקיים פקודה המנוגדת את ההלכה, ואין לחוש לא מפני גזירת המלכות ולא מפני פגיעה באחידות ובמקצועיות של צה"ל, ואין לשמוע בשום פנים ואופן!!!